

kendileri kadar destekleriz. Kazak Türkçesinin Türk dili araştırmalarındaki önemi, ihmale gelmez bir gerçektir. Bu bakımdan Abjan Türk diline yeni bir ilgi katmış sayılır. İki birbirinden ölçülmez uzaklıktaki Türk dilinin bağlantısı, Sayın Kazak bilginin neşri ile bir kat daha önem kazanarak, bizim de dikkatimizi çekmiştir.

Bununla birlikte E.N. Necib'in ve Abjan Kurışjanoğlunun da, tereddütlerle karşıladıkları bir konu, eserde dokunulmadan bırakılmış gibidir. Bu da eserin yazılış tarihidir. Şimdiye kadar eserin bu cephesi, vaktiyle Houtsmanın ortaya attığı 28 Ocak 1245 yılı olarak kabul edilmiştir. Bu tarih değişmez ve gerçek sayılmıştır. Kimsenin ne dikkatini çekmiş ne de kontrol altına alınmıştır. Halbuki eserin yazılmış olduğu tarih sayılan bu 27 Şaban 643 (hicri) yılı değil 1245 tersine 1246 yılının 17 Ocağına raslamaktadır. Bu suretle Houtsmanın göstermiş olduğu eski tarih, bir dereceye kadar sarsılmış olmaktadır. Kaldıki, bu tarihlerde, daha Mısır Memlûk idaresi altına geçmemiş bulunmaktaydı. Buna göre de bu çağda, durup dururken, böyle bir eserin yazılmasına ihtiyaç var mı idi? İşte bu çok nazik konuyu ele alan Hamburglu Barbara Flemming, yayınladığı «*Ein alter Irrtum bei der chronologischen Einordnung des Tarcumân turkî wa 'acamî wa muğalî*» adlı çok kıymetli bir makalesinde (*Der Islam* Band 44, Berlin 1968, s. 226-229), Tercüman'm yazılış tarihini, inceden inceye araştırarak eserin yazılış tarihinin yüz yıl sonrasına 27. Şaban 743/25. Ocak 1343 tarihine kaydırmasını teklif etmektedir. Bu teklif eserdeki mogulca kelime listesince de desteklenmektedir. Bu liste, Houtsma tarafından ihmal edilmiştir. Ayrıca, N. Poppe ve Ligeti'nin araştırmaları da, eserin yazılış tarihinin doğru olmadığını göstermektedir.

Böylece, yeni bir istifade kaynağı haline getirilen ve Abjan Kurışjanovun emeği ile yeni bir değere kavuşturulan «Tercüman»ın yazılış tarihi konusu da bir açıklığa kavuşmuştur. Naşirinin bu konuyu yeniden ele alacağını kuvvetle sanmaktayım.

A. Caferoğlu

Abbas Gulu Ağa Bakıhanlı, *Gülüstan-i İrem*, Yayınlayan, metnin ilmi yönünü idare eden: Azerbaycan İlimler Akademisi azası Abdülkerim Alizade, fihristi yapan: M. Azerli, Baku 1970, Azerbaycan İlimler Akademisi, Tarih bölümü yayını, Farsça metin, giriş XX-228 s. rusça ve ingilizce giriş 35 s.

Azerbaycan tarihçiliğinin Avrupalı manasında kurucusu ve tanıtıcısı

sayılan Abbas Kulu Ağa Bakıhanlı, Avrupa ve Türkiye ilim alemince tanınan bir şahsiyettir. Türlü konular üzerine Farsça ve Türkçe eserler yazmış, Azerbaycanın milli kültürüne yenilikler getirmiştir. Bazı Avrupa ve Rusya bilginleri ile yakın temas kurarak Azerbaycanın geniş ölçüde tanınmasına hizmetten çekinmemiştir. Edebi hayatı yanaşı, ayrıca siyasi hayata da katılmış, Rusya —İran münasebetlerinin düzenlenmesinde vazife almıştır. Bu yüzden Abbas Kulu Ağa Bakıhanlı, yakın —Şark ülkelerinin iyice tanıdığı ve bildiği millet hadimlerindenidir. Hatta gösterdiği hizmet karşılığında kendisine İran sarayı General ünvanı ile Şir-i Hurşit nişanını dahi vermişse de, ömrü vefa etmemiştir. Çarlık idaresinin kaygusu da boşa çıkmıştır.

Sayın naşir Abdülkerim Alizade, esere eklediği Fars, Azeri ve İngiliz dillerindeki girişiyle, Abbas Kulu Ağa Bakıhanlınm bilhassa tarihçiliği üzerinde durarak, onun bu sahadaki metod ve çalışmalarını genişçe incelemiş, tanıtmıştır. Azerbaycan tarihçiliğinin en bilgin Üstadlarından sayılan Abdülkerim Alizadenin bu hususta verdiği bilgi, tamamiyle bitaraf bir araştırmacı gözüyle ele alınmış ve etraflıca izah edilmiştir. Bu bilgiye göre Abbas Kulu Ağa Bakıhanlı, eserinin yazılışında bilhassa çok iyi bildiği Şark kaynaklarından faydalanmıştır, Alizade bunlar arasında Arap, Fars ve Türkçe yazılmış olanları zikretmekle yetinmemiştir. Yazarın Azerbaycana ait Rus ve Avrupa kaynaklarından da laykiyle istifade ettiğini ortaya koymuştur. Bu suretle Abbas Kulu Ağa tam manasiyle bir Avrupai alim olarak, Şark ve Garp kaynaklarından faydalanması gerektiğini sezen ve bilen bir ilmi şahsiyet olmuştur. Hele toplum içerisinde imtiyazla işgal ettiği mevki ve Azerbaycan kültür hayatına ve hareketlerine kattığı yenilikler, şüphesiz büyük önem taşımıştır. Nedense Abdülkerim Alizade Bey, Abbas Kulu Ağanın, Avrupaca ve Türkiyece iyice bilinmeyen, siyasi ve sosyal tarafları ile Kafkasya milletleri hayatındaki rolünü belirtmemiştir. Halbuki Abbas Kulu Ağa, merhum Üstad M.F. Köprülü tarafından Türkiyede, Ceyhun Bey Hacıbeyli tarafından ise Fransada, bir dereceye kadar tanıtılmıştır, fakat Azerbaycandaki yazara ait arşivlerden faydalanılamamıştır. Abdülkerim Bey ise bu kaynakların tam başında yer almış Azeri tarihçilerindenidir.

Gülüstan-i İrem, naşirin de genişçe tanıttığına göre, bilhassa Şirvan ve Dağıstan tarihi üzerinde durmuş, geçmişe ait kaynaklardan bütünüyle faydalanmıştır. Bu kaynaklara göre de eser, muayyen devrelere temas etmiştir. Alizade'ye göre eser, şöyle bir konu tasnifine tâbi tutulmuştur. Eserin giriş kısmında Şirvan ve Dağıstanın sınırları, arazisi, coğrafyası, etnografik durumu, ülkenin adlandırılmalarının açıklanması ve sairesi birer birer ele alınmış ve incelenmiştir. Yerli halkların dilleri, türeyişleri

ve dini inançları da, dikkatli bir dille gözden geçirilmiştir. Buna göre: Gü-lüstan-i İrem aşağıdaki bölümlere ayrılmıştır :

1) «Tabakayi-ûla»— bölümü, Şirvan ve Dağıstanın tarihi devrelerini içerisine almaktadır. Hilâfet sorunu ile Arap istilası da anlatılmıştır.

2) «Tabakayi-sâniye»— bölümü, Bilhassa Arap ordularının Şirvan ve Dağıstanı işgallerine tahsis edilmiştir.

3) «Tabakayi-sâlise»— bölümü, Mogol istilasından Safevi devleti-nin kuruluşuna kadar cereyan eden siyasi hadiseleri içerisine almaktadır.

4) «Tabakayi-râbia»— bölümü, Safevi devletinin kuruluşundan Na-dir şahın vefatına kadar olan devreyi açıklamaktadır.

5) «Tabakayi-hâmise»— bölümü, daha fazla Nadir şahın son-ra-kı siyasi hayatı içerisine alarak «Gülüstan» andlaşmasını genişliğine açıklamaktadır. Bu anlaşma İranla Rusya arasında bağlanmış olup, Kaf-kasya Türkleri tarihi için de, büyük bir önem taşımaktadır.

Nihayet eserin «Hâtîme» adı alan bölümünde, Abbas Kulu Ağa Ba-kıhanlı, kendi şahsiyetine mahsus ilmi bir merakla Şirvan eyaletinde ve komşuluklarında yaşayan şair, yazar, düşünür ve fazilet sahibi kimseler hakkında bilgi vermektedir, ki eserin bu bölümü cidden bir yenilik teşkil etmektedir.

Aslında Şirvan ve Dağıstan tarihini içerisine almak gayesini güden eser, gerçekten Abbas Kulu Ağa Bakıhanlımın, bizzat kendi fikir ve dü-şüncelerini belirtmeye yaramıştır. Nitekim yazar her fırsattan faydala-narak sahanın onomastik yapısı üzerinde de durmayı ihmal etmemiş, yer adlarının istikakı hakkında da kendi görüşlerini belirtmiştir. Bu yönden eser, beklendiğinden çok fazlasını, ortaya koyma çabasında olmuştur. Kısmen kadim Azerbaycan edebiyatı temsilcileri, şiir örnekleri ile eserde yer almışlardır. Bakıhanlı bu sahada bildiğini vermeyi esirgememiştir. Ele aldığı şairlerin şiirlerini vermiş, fakat Alizadenin dediği gibi, fayda-landığı kaynakları göstermemiştir.

Alizade, ayrıca giriş kısmında Gülüstan-i İreinin nüshaları ve fark-ları üzerinde de kısaca durmuştur. Fakat nedense merhum Mehmet Ha-san Baharlı'nın vaktiyle yayımladığı Gülüstan-i İrem'in tercümesini zik-retmeği unutmuştur. Her ne kadar merhum Mehmet Hasanın, Türkçe ve rusça tercümeleri, bir çok ihmal ve hataları içerisine almaktan çekinme-mişse de, yine hatırlatılması gereklidir.

Nihayet eserin Farsça metninin sonuna bir de «Fihristi emakin ve kabail», başlığı altında s. 258-285 ve s. 223-256 da şahıslar, ünvanlar fi-hristi eklenmiştir. Azerbaycan yayınlarında, umumiyetle ihmal edilen ve bu yüzden yayının değerini düşüren «fihrist» yokluğu, Alizadenin dikka-ti ve ihtimamı sayesinde korunmuş ve yapılmıştır.

Umumiyetle Abbas Kulu Ağa Bakıhanlının bu güzel ve Azerbaycan kültürü için ölmez kaynaklardan biri sayılan eseri, Abdülkerim Alizade gibi değerli bir bilgin ve kadirbilir bir tarihçi aracılığı ile, bilim alemine sunulmuştur. Güzel baskısı, itinalı tashihi, karşılaştırmalı metnin verilmesi, esere ve haşirine, çok büyük bir değer kazandırmıştır. Hele not kısmında nüsha farklarının gösterilmesi ve yanlışların doğrultulmaları, ancak sayın Alizade gibi bir bilginin mehareti ve hüneriyle kabil olmuştur.

Zaten Abdülkerim Alizade, Azerbaycan tarihçi bilginlerinin başında gelen bir meslektaşımızdır. *XIII-XIV. asırlarda Azerbaycanın içtimai-iktisadi ve siyasi tarihi*, adlı eseri 1956 tarihinde yayınlanmasına rağmen, Azerbaycan tarihi için en kudretli ve verimli kaynaklarımızdan biri olarak kalacaktır. Naşirin diğer yine tarihe ait bir yığın yazıları, Bakıhanlıyı yayınlama hakkını kendisine bağışlamış, Üstad da bu vazifesini liyakatiyle yapmıştır. Kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

A. Caferoğlu

Kamal Talibzade, *XX asır Azerbaycan edebi tengidi*, (1905-1917'nci iller), Azerbaycan İlimler Akademisi, Nizami adına Edebiyat ve Dil İnstitutu yayınlarından, Baku 1966, 536 s.

Eser Türk edebiyatında henüz ele alınmamış en nazik problemlerden birine temas etmektedir. Azerbaycan edebiyatı, sahanın coğrafik durumuyla Türkiye ve İran Türk edebiyatları tesiri altında gelişmek mecburiyetindeyken, aynı zamanda kuzeyden gelen Rus edebiyatı etkisini de bolca tatmış bulunmaktadır. Avrupa edebiyatı ise hem Türkiye, hem Rus edebiyatı aracılığı ile Azerbaycan kültür hayatına girmeğe çalışmıştır. Buna göre Azerbaycan edebiyatının geçmiş devreleriyle, Kamal Talibzadenin bizzat üzerinde durduğu (1905-1917) yıllar edebiyatı arasında ölçülmez farklar vardır. Bundan dolayıdır ki yazar, eserinin ilk bahsinde XX. yüzyıl Azerbaycan edebi tengidçiliği tarihçesi üzerinde durduktan sonra, yine bu yüzyılın başlarındaki edebi tenkitçiliğin durumuna geçmiş ve bu hususta, kaynaklara dayanarak kendine göre geniş bilgi vermiştir.

Azerbaycan edebiyatının kadim ve orta devreleri Talibzadenin de gerçekleştirmek istediği gibi ne, layikiyle işlenmiş, ne de ortaya konulmuştur. Kadim devresi çoğunlukla İran dilli, orta devresi ise daha fazla Azerbaycan toprakları dışında ya Türkiyede, ya Irakta, ya da İranda